

O‘ZBEKISTON AMALIY SAN’AT MUZEYI KOLLEKSIYASIDAGI XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIGA OID ZARGARLIK BUYUMLARI: BADIY VA TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Matkasimova Madina bonu Mamur qizi

O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi xodimi
+99897 744-32-33 baltabayeva15@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21824374>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston amaliy san’at muzeyi kolleksiyasida saqlanayotgan XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid zargarlik buyumlarining shakllanish tarixi, badiiy xususiyatlari va tipologik tarkibi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda muzey fondlarida saqlanayotgan ayollar taqinchoqlari, ularning hududiy mansubligi, ishlov berish texnologiyalari, bezak tizimi hamda ramziy mazmuni o‘rganilgan. Buxoro, Xorazm, Toshkent, Samarqand, Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi va Qoraqalpog‘iston hududlariga mansub zargarlik buyumlari qiyosiy tahlil qilinib, mahalliy zargarlik maktablarining o‘ziga xos jihatlari ochib berilgan. Shuningdek, muzey kolleksiyasining shakllanish bosqichlari, eksponatlarning ilmiy ahamiyati va ularni saqlash hamda ekspozitsiyaga qo‘yish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida O‘zbekiston amaliy san’at muzeyi zargarlik kolleksiyasi xalq amaliy bezak san’atining noyob namunalarini o‘zida mujassam etgan muhim tarixiy-madaniy manba ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: zargarlik san’ati, muzey kolleksiyasi, amaliy san’at, ayollar taqinchoqlari, badiiy hunarmandchilik, filigran, zern, qora naqsh, Buxoro zargarlik maktabi, Xorazm zargarlik maktabi, madaniy meros.

Аннотация. В статье исследуются история формирования, художественные особенности и типологическая структура ювелирных изделий конца XIX – начала XX века, хранящихся в коллекции Государственного музея прикладного искусства Узбекистана. Рассматриваются женские украшения, их региональная принадлежность, техника изготовления, система орнаментации и символическое содержание. На основе сравнительного анализа изделий Бухары, Хорезма, Ташкента, Самарканда, Сурхандарьи, Ферганской долины и Каракалпакстана выявляются особенности локальных ювелирных школ. Особое внимание уделяется музейному значению коллекции, вопросам атрибуции, хранения и экспонирования ювелирных изделий как важного источника изучения истории декоративно-прикладного искусства Узбекистана.

Ключевые слова: ювелирное искусство, музейная коллекция, декоративно-прикладное искусство, женские украшения, филигрань, зернь, национальные ювелирные школы, культурное наследие.

Abstract. This article examines the formation history, artistic characteristics, and typological structure of jewelry items from the late nineteenth and early twentieth centuries preserved in the collection of the State Museum of Applied Arts of Uzbekistan. The study analyzes

women's jewelry, regional characteristics, production techniques, ornamental systems, and symbolic meanings. Through comparative analysis of jewelry from Bukhara, Khorezm, Tashkent, Samarkand, Surkhandarya, the Fergana Valley, and Karakalpakstan, the specific features of local jewelry schools are identified. The article also discusses the museum significance of the collection, attribution issues, preservation conditions, and exhibition approaches, considering jewelry as an important source for studying the history of Uzbek decorative and applied arts.

Keywords: *jewelry art, museum collection, decorative and applied arts, traditional jewelry, filigree, granulation, Uzbek jewelry schools, cultural heritage.*

Zargarlik san'ati insoniyat madaniy taraqqiyotining eng qadimiy va murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Taqinchoqlar tarix davomida nafaqat inson tanasi va kiyimlarini bezash vositasi sifatida, balki jamiyatning estetik qarashlari, diniy e'tiqodlari, ijtimoiy mavqei hamda dunyoqarashini ifodalovchi moddiy madaniyat namunasi sifatida shakllangan. Qimmatbaho metallar, rangli toshlar va murakkab badiiy ishlov asosida yaratilgan zargarlik buyumlari xalqning tarixiy xotirasi va badiiy tafakkurini o'zida mujassam etadi [1].

O'zbekiston hududida zargarlik san'ati uzoq tarixiy rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan. Arxeologik topilmalar Markaziy Osiyoda qadimgi davrlardanoq metallga ishlov berish va bezak buyumlari yaratish an'analari mavjud bo'lganligini ko'rsatadi. Keyingi davrlarda mahalliy hunarmandchilik maktablari shakllanib, Buxoro, Xiva, Toshkent, Samarqand, Qo'qon va Farg'ona vodiysi zargarlari o'ziga xos badiiy uslublarni yaratdilar [2].

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'zbekiston zargarlik san'ati o'z taraqqiyotining yuqori bosqichiga ko'tarildi. Aynan shu davrda yaratilgan ayollar taqinchoqlari shakl, kompozitsiya, texnologiya va ramziy mazmun jihatidan alohida badiiy qiymat kasb etdi. Ushbu davrga oid buyumlarning katta qismi bugungi kunda respublika muzeylari fondlarida saqlanib, xalq amaliy bezak san'atini o'rganishda muhim ilmiy manba vazifasini bajarmoqda [3].

O'zbekiston amaliy san'at muzeyining zargarlik kolleksiyasi mamlakat hududida shakllangan turli mahalliy maktablarning badiiy xususiyatlarini o'rganish imkonini beruvchi noyob majmualardan biridir. Mazkur kolleksiyada XIX asr o'rtalaridan XX asr oxirigacha bo'lgan davrga oid bosh, peshona, bo'yin, ko'krak, qo'l va boshqa tana qismlariga taqiladigan turli bezak buyumlari jamlangan.

Muzey kolleksiyasini ilmiy jihatdan o'rganish nafaqat alohida eksponatlarning badiiy xususiyatlarini aniqlash, balki o'zbek zargarlik maktablarining rivojlanish jarayonlari, ustalar faoliyati va texnologik an'alarini yoritish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tipologik, san'atshunoslik va muzeysunoslik metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy manbalarini O'zbekiston amaliy san'at muzeyi fondida saqlanayotgan zargarlik buyumlari, inventar kartochkalari, fond hujjatlari hamda mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tashkil etadi.

Eksponatlarni o'rganishda quyidagi mezonlarga e'tibor qaratildi:

- buyumlarning hududiy mansubligi;
- tayyorlanish texnikasi;
- foydalanilgan materiallar;
- bezak elementlari;
- kompozitsion tuzilishi;
- saqlanish holati;
- tarixiy va badiiy qiymati.

Tadqiqot davomida muzey fondida saqlanayotgan “tillaqosh”, “zebigardon”, “ko‘krak tumori”, “silsila”, “shokila”, “besh oyoq”, “Qashqar baldoq”, “uch kuzacha” kabi an’anaviy taqinchoqlar ilmiy tahlil qilindi.

O‘zbekiston amaliy san’at muzeyining zargarlik kolleksiyasi mamlakat xalq amaliy bezak san’atining tarixiy rivojlanish jarayonlarini o‘zida aks ettiruvchi muhim muzey majmualaridan biridir. Ushbu kolleksiyaning shakllanishi XX asr boshlarida O‘zbekistonda milliy hunarmandchilik namunalarini yig‘ish, saqlash va ilmiy o‘rganish faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi bilan bog‘liq.

1927-yilda Toshkent shahrida O‘zbekiston ustalarining eng yaxshi ijod namunalaridan iborat ko‘rgazma tashkil etildi. Dastlab vaqtinchalik ko‘rgazma sifatida faoliyat boshlagan ushbu loyiha keyinchalik doimiy ekspozitsiyaga aylantirilib, xalq xo‘jaligi yutuqlari ko‘rgazmasi sifatida rivojlandi. Ko‘rgazma fondining boyib borishi natijasida nafaqat zamonaviy hunarmandlar asarlari, balki XIX asr va undan oldingi davrlarga oid kashtachilik, gilamchilik, kulolchilik, zargarlik buyumlari ham jamlana boshlandi [4].

1937-yil 7-iyulda Toshkent shahrida “Hunarmandchilik muzeyi”ning tashkil etilishi bilan xalq amaliy san’ati namunalarini muntazam yig‘ish va namoyish etish tizimi shakllandi. Ushbu muzey fondlarida to‘plangan asarlar keyinchalik O‘zbekiston amaliy san’at muzeyi kolleksiyasining asosini tashkil etdi. 1960-yilda mazkur muassasa “O‘zbekiston amaliy san’ati doimiy ko‘rgazmasi” nomini oldi, 1997-yilda esa O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi tasarrufiga o‘tkazilib, Davlat amaliy san’at muzeyi maqomini oldi [5].

Bugungi kunda muzey fondlarida XIX asrning birinchi yarmidan hozirgi davrgacha bo‘lgan xalq amaliy san’atining turli yo‘nalishlariga oid noyob namunalar saqlanmoqda. Mazkur kolleksiyalar orasida zargarlik buyumlari alohida o‘rin egallaydi. Chunki zargarlik buyumlari nafaqat estetik bezak vositasi, balki muayyan tarixiy davrning ijtimoiy munosabatlari, ayollar libosi madaniyati, urf-odatlari va badiiy tafakkuri haqida ma’lumot beruvchi moddiy manba hisoblanadi [6].

Muzey kolleksiyasidagi zargarlik buyumlari hududiy mansubligiga ko‘ra bir necha yirik guruhlariga ajratiladi. Ular orasida Buxoro, Xorazm, Toshkent, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Farg‘ona vodiysi va Qoraqalpog‘iston hududlariga oid buyumlar alohida ilmiy ahamiyatga ega. Har bir hudud zargarlik maktabi o‘zining shakl, bezak tizimi va texnologik usullari bilan ajralib turadi.

Xorazm zargarlik maktabiga mansub buyumlar o‘zining yirik hajmi, murakkab kompozitsiyasi va ko‘p qatorli osma elementlari bilan ajralib turadi. Ushbu hudud taqinchoqlarida filigran (simkori), zarhallash, rangli toshlar va shisha bezaklardan keng foydalanilgan. Ayniqsa, “silsila”, “shokila”, “qo‘sh tumor” kabi ko‘krak va bosh bezaklari Xorazm ayollar libosining muhim qismi bo‘lgan [7].

Buxoro zargarlik maktabi esa nafis ishlangan filigran texnikasi, murakkab kompozitsiyalar va qimmatbaho toshlardan foydalanish an’anasi bilan mashhur bo‘lgan. Buxoro ustalari tomonidan tayyorlangan “nuzigardon”, “zebigardon”, bilaguzuk va uzuklarda kumush, oltin suvi yuritilgan metall, feruza, marjon va rangli toshlardan foydalanilgan. Ushbu buyumlarda geometrik hamda o‘simliksimon naqshlarning uyg‘unligi kuzatiladi [8].

Toshkent zargarlik maktabi esa nisbatan yengil kompozitsiyalar, nafis filigran ishlovi va rangli shishalardan foydalanish bilan xarakterlanadi. Toshkentlik ustalar tomonidan tayyorlangan “tillaqosh”, “bargak”, “zebigardon”, “ko‘krak tumori” kabi buyumlarda shakl va bezakning muvozanatli uyg‘unligi namoyon bo‘ladi.

Farg‘ona vodiysi zargarlik buyumlari esa nozik ishlanishi, yengil konstruksiyasi va nafis bezak tizimi bilan ajralib turadi. Marg‘ilon, Qo‘qon, Andijon va Namangan hududlarida rivojlangan zargarlik an‘analarida filigran, donador bezak (zern), qora naqsh (chern) va o‘yma usullar keng qo‘llanilgan [9].

Muzey kolleksiyasida saqlanayotgan zargarlik buyumlari nafaqat hududiy maktablarni aniqlash, balki zargarlik san‘atining tarixiy rivojlanish bosqichlarini kuzatish imkonini ham beradi. Kolleksiyaedagi eksponatlarning katta qismi XIX asr oxiri – XX asr boshlariga mansub bo‘lib, ular o‘zbek xalqining an‘anaviy kiyinish madaniyati va estetik qarashlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Muzey fond materiallari asosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kolleksiyadagi zargarlik buyumlari shakli va vazifasiga ko‘ra quyidagi asosiy guruhlariga bo‘linadi:

1. Bosh va peshona bezaklari: tillaqosh, tilla bargak, boloabru, zulf, gajak, sinisila, shokila.
2. Bo‘yin va ko‘krak bezaklari: zebigardon, nuzigardon, ko‘krak tumori, bo‘yin tumor, marvarid munchoqlar.
3. Soch bezaklari: sochpopuk, kalitbog‘i, naycha, zulfi.
4. Qo‘l bezaklari: bilaguzuk, uzuk, halqa va boshqa bezaklar.

Mazkur tipologik guruhlash zargarlik buyumlarining nafaqat tashqi ko‘rinishini, balki ularning jamiyatdagi vazifasi va ramziy mazmunini ham ochib beradi. Masalan, tumor shaklidagi bezaklar qadimdan himoya vositasi sifatida qaralgan bo‘lsa, bosh bezaklari ayolning ijtimoiy mavqei va oilaviy holatini ifodalagan [10].

Shunday qilib, O‘zbekiston amaliy san‘at muzeyining zargarlik kolleksiyasi turli hududiy maktablarning badiiy tajribasini mujassamlashtirgan yaxlit tarixiy manba hisoblanadi. Uning shakllanish jarayoni xalq hunarmandchiligi namunalarini yig‘ish va ilmiy o‘rganish an‘analarining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bugungi kunda ushbu kolleksiya o‘zbek zargarlik san‘ati tarixini tadqiq etishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Muzey kolleksiyasidagi zargarlik buyumlarining badiiy va texnologik xususiyatlari

O‘zbekiston amaliy san‘at muzeyi kolleksiyasida saqlanayotgan XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid zargarlik buyumlari o‘zining yuqori badiiy darajasi, murakkab texnologik ishlovi va boy ramziy mazmuni bilan ajralib turadi. Ushbu buyumlarni o‘rganishda nafaqat ularning tashqi ko‘rinishi, balki tayyorlanish jarayoni, qo‘llanilgan materiallar, bezak tizimi hamda hududiy badiiy an‘analarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Zargarlik buyumlari ustalar tomonidan ko‘p asrlik tajriba asosida shakllangan maxsus texnologiyalar yordamida yaratilgan. Metallga ishlov berish jarayonida filigran (simkori), donador bezak (zern), qora naqsh (chern), o‘yma, zarhallash, quyma, shtamplash, gravirovka va badiiy to‘qish kabi usullardan foydalanilgan. Mazkur texnikalar nafaqat buyumning mustahkamligini ta‘minlagan, balki unga yuqori estetik qiymat ham bergan [1].

Filigran (simkori) texnikasi

O‘zbek zargarlik san‘atida eng keng tarqalgan va murakkab usullardan biri filigran texnikasi hisoblanadi. Ushbu usul ingichka metall simlarni burash, o‘rash va turli shakllarda joylashtirish orqali murakkab naqshlar yaratishga asoslanadi. Filigran yordamida buyum yuzasida nafis o‘simliksimon, geometrik va to‘rsimon kompozitsiyalar hosil qilingan.

Muzey kolleksiyasida saqlanayotgan Xorazm, Buxoro va Toshkent hududlariga mansub ko‘plab taqinchoqlarda ushbu texnika qo‘llangan. Masalan, Xorazmga oid “zulfi”, “silsila”, “shokila” kabi bosh va ko‘krak bezaklarida filigranning murakkab ko‘rinishlari kuzatiladi. Ushbu

buyumlarda metall simlarning nozik ishlanishi, osma qismlarning ritmik joylashuvi va rangli toshlarning uyg'unligi yuqori badiiy mahoratni namoyon etadi.

Filigran texnikasi ayniqsa Buxoro zargarlik maktabida yuqori darajada rivojlangan. Buxorolik ustalar kumush va oltin buyumlarda simkori naqshlarni marjon, feruza va rangli toshlar bilan uyg'unlashtirib, nafis kompozitsiyalar yaratganlar [2].

Donador bezak (zern) usuli

Donador bezak yoki zern texnikasi metall yuzasiga mayda oltin yoki kumush donachalarni joylashtirish orqali bajarilgan. Ushbu usul zargarlik buyumlariga hajmdorlik va yorqinlik baxsh etgan.

Muzey kolleksiyasidagi ko'plab bilaguzuklar, sirg'alar va tumor shaklidagi buyumlarda zern usulidan foydalanilgan. Ayniqsa, Surxondaryo va Farg'ona vodiysiga oid buyumlarda mayda donachalar yordamida yaratilgan naqshlar keng uchraydi.

Donador bezak ko'pincha boshqa texnikalar bilan birgalikda qo'llanilgan. Masalan, filigran asosidagi kompozitsiya ustiga zern elementlarining joylashtirilishi buyumning dekorativ ta'sirini kuchaytirgan.

Qora naqsh (chern) texnikasi

Qora naqsh (chern) kumush buyumlar yuzasiga maxsus qoramtir qotishma kiritish orqali bajariladigan bezak usuli hisoblanadi. Ushbu texnika o'zbek zargarlik san'atida keng tarqalgan bo'lib, ayniqsa Toshkent va Farg'ona vodiysi ustalari ijodida ko'p uchraydi.

Muzey fondidagi ayrim bilaguzuk, uzuk va tumorlar qora naqsh yordamida bezatilgan bo'lib, ularda geometrik va o'simliksimon naqshlarning kontrast uyg'unligi yaratilgan. Qora naqsh kumushning yorqin yuzasi bilan qarama-qarshilik hosil qilib, buyumning dekorativligini oshirgan [3].

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida zargarlik buyumlarini tayyorlashda qo'lda bajariladigan murakkab usullar bilan bir qatorda shtamplash texnikasi ham keng qo'llanila boshlagan. Bu jarayon ishlab chiqarish tezligini oshirgan bo'lsa-da, ayrim hollarda an'anaviy qo'l mehnatiga asoslangan nafislikning kamayishiga olib kelgan.

Muzey kolleksiyasidagi ayrim Toshkent va Surxondaryo hududlariga mansub buyumlarda shtamplash usuli kuzatiladi. Ushbu buyumlarda shaklning aniqligi, naqshlarning takroriyliigi va konstruktiv yengillik asosiy xususiyat sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston zargarlari asosan oltin, kumush, mis qotishmalari va jezdan foydalanganlar. XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid ayollar taqinchoqlarida ayniqsa kumush keng qo'llanilgan. Chunki kumush nafaqat estetik jihatdan jozibador bo'lgan, balki xalq orasida himoya xususiyatiga ega metall sifatida ham qadrlangan [4].

Buyumlarni bezashda:

Feruza, marjon, aqiq, la'l, yoqut, sadaf, rangli shisha, emal kabi materiallardan foydalanilgan.

Muzey kolleksiyasidagi "zebigardon", "ko'krak tumori", "qo'sh tumor", "Qashqar baldoq" kabi buyumlarda rangli toshlarning metall yuzasi bilan uyg'unligi alohida badiiy yechim yaratgan.

Zargarlik buyumlaridagi naqshlar faqat bezak vazifasini bajarmagan, balki qadimiy dunyoqarash va ramziy tushunchalarni ham aks ettirgan. O'zbek zargarligida o'simliksimon, geometrik, astral va zoomorf naqshlar keng qo'llanilgan.

Masalan:

- bodom shakli — baraka va hosildorlik ramzi;
- gul naqshlari — go'zallik va yangilanish timsoli;
- doira shakllari — himoya va yaxlitlik belgisi sifatida talqin qilingan.

Tumor shaklidagi bezaklar esa qadimdan insonni yomon kuchlardan himoya qiluvchi vosita sifatida qadrlangan [5].

Muzey fondidagi ayrim eksponatlarning texnologik tahlili

O‘zbekiston amaliy san’at muzeyi fond materiallari asosida o‘rganilgan ayrim eksponatlar zargarlik texnologiyalarining yuqori darajada rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Masalan:

“Zulfi” (Xorazm, XIX asr oxiri – XX asr boshi)

Materiali: kumush, feruza, marjon, emal.

Texnikasi: filigran.

Mazkur buyumda nafis simkori bezaklar, rangli toshlarning joylashuvi va osma elementlarning ritmik tuzilishi Xorazm zargarlik maktabining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

“Qo‘sh tumor” (Xorazm, XIX asr)

Materiali: kumush, marjon, rangli toshlar.

Texnikasi: filigran, zern.

Buyum kompozitsiyasida himoya ramzi bo‘lgan tumor shakli va dekorativ elementlarning uyg‘unligi kuzatiladi.

“Bilaguzuk” (Buxoro, XIX asr oxiri – XX asr boshi)

Materiali: kumush, marjon.

Texnikasi: gravirovka, shtamp, filigran, zern.

Ushbu buyum Buxoro zargarlik maktabiga xos murakkab texnologik jarayonlarni namoyish etadi.

Shunday qilib, muzey kolleksiyasidagi zargarlik buyumlarining texnologik va badiiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek zargarlari metallga ishlov berishning murakkab usullarini mukammal egallagan va ularni mahalliy estetik qarashlar bilan uyg‘unlashtirganlar. Mazkur buyumlar nafaqat hunarmandchilik mahsuli, balki xalqning tarixiy xotirasi va badiiy tafakkurini aks ettiruvchi noyob madaniy meros namunalari hisoblanadi.

O‘zbekiston amaliy san’at muzeyi fondida saqlanayotgan zargarlik buyumlari o‘zining shakli, vazifasi, tayyorlanish texnologiyasi va hududiy xususiyatlariga ko‘ra turli guruhlariga ajratiladi. Ushbu tasnif zargarlik san’atining rivojlanish jarayonlarini, mahalliy maktablarning o‘ziga xos jihatlarini hamda an’anaviy taqinchoqlarning jamiyat hayotidagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi.

Zargarlik buyumlarini tipologik jihatdan o‘rganish ularning faqat tashqi ko‘rinishini emas, balki funksional vazifasi, ramziy mazmuni va foydalanish an’alarini ham ochib beradi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida o‘zbek ayollarining an’anaviy kiyim majmuasi turli xil bosh, bo‘yin, ko‘krak, qo‘l va soch bezaklaridan tashkil topgan bo‘lib, ular kiyimning ajralmas qismi hisoblangan [1].

Bosh va peshona bezaklari

Muzey kolleksiyasida bosh va peshonaga taqiladigan bezaklar alohida o‘rin egallaydi. Ushbu turdagi buyumlar ayol libosining eng muhim qismlaridan biri bo‘lib, ko‘pincha ijtimoiy mavqe, oilaviy holat va hududiy mansublikni ifodalagan.

Peshona bezaklari tarkibiga:

Tillaqosh, tilla bargak, boloabru, gajak, silsila, shokila, bosh tuzi kabi buyumlar kiradi.

“Tillaqosh” o‘zbek ayollarining eng mashhur bosh bezaklaridan biri bo‘lib, uning nomi peshona qismidagi qosh shakliga o‘xshash kompozitsiyadan kelib chiqqan. Ushbu buyumlar

ko‘pincha kumush yoki zarhal qilingan metallardan tayyorlanib, feruza, marjon va rangli shishalar bilan bezatilgan.

Toshkent, Samarqand va Farg‘ona vodiysida keng tarqalgan “boloabru” peshona bezagi o‘zining yengil konstruksiyasi va nafis naqshlari bilan ajralib turadi. Xorazm hududiga oid bosh bezaklarida esa yirik shakllar, ko‘p qatorli osmalar va murakkab filigran ishlovi ustunlik qiladi [2].

Bo‘yin va ko‘krak bezaklari: Bo‘yin va ko‘krak bezaklari o‘zbek zargarlik san‘atining eng boy va rang-barang guruhlaridan biridir. Ushbu buyumlar nafaqat bezak vazifasini bajargan, balki qadimiy himoya ramzlarini ham o‘zida mujassam etgan.

Ushbu guruhga quyidagilar kiradi:

- zebigardon;
- nuzigardon;
- ko‘krak tumori;
- bo‘yin tumori;
- marvarid munchoq;
- besh oyoq.

Muzey kolleksiyasidagi “zebigardon” namunalarida bir nechta medalonlarning zanjir orqali birlashtirilishi, filigran va rangli toshlardan foydalanish kuzatiladi. Ushbu bezak turi ayniqsa Toshkent va Farg‘ona vodiysi ayollari orasida keng tarqalgan.

Buxoro hududiga mansub “nuzigardon”larda esa yirik markaziy element, zarhallangan kumush va marjon bezaklari ustunlik qiladi. Xorazm “ko‘krak tumori”lari o‘zining katta hajmi va murakkab kompozitsiyasi bilan ajralib turadi.

Tumor shaklidagi bezaklar qadimiy e‘tiqodlar bilan bog‘liq bo‘lib, ular insonni turli xavf va yomon ta’sirlardan himoya qiluvchi vosita sifatida qabul qilingan [3].

Soch bezaklari: Ayollar sochlarini bezash uchun ishlatilgan buyumlar ham muzey kolleksiyasining muhim qismini tashkil etadi.

Ularga: sochpopuk, naycha, kalitbog‘i, zulfi kabi bezaklar kiradi.

Soch bezaklarida ko‘pincha mayda osmalar, marjonlar va metall elementlardan foydalanilgan. Ularning harakati natijasida yuzaga keladigan tovush va jilvalanish estetik ta’sirni kuchaytirgan.

Quloq bezaklari: Sirg‘alar o‘zbek ayollar taqinchoqlari orasida eng ko‘p uchraydigan turlardan biridir. Muzey kolleksiyasida turli hududlarga mansub sirg‘alarning ko‘plab namunalari saqlanmoqda.

Ular orasida: Qashqar baldoq, uch kuzacha, halqa sirg‘alar, osma sirg‘alar alohida ajralib turadi. Qashqar baldoq turi nomidan ko‘rinib turibdiki, Sharqiy Turkiston an‘analari bilan bog‘liq bo‘lib, keyinchalik Markaziy Osiyo hududlarida keng tarqalgan. Ushbu sirg‘alarda yirik halqasimon shakl, marjon va rangli toshlardan foydalanish xosdir.

Surxondaryo hududiga mansub “uch kuzacha” sirg‘alarida esa uch qismli osma kompozitsiya va filigran elementlari kuzatiladi.

Qo‘l bezaklari: Bilaguzuk va uzuklar ayollarning kundalik va marosim kiyimlarida muhim o‘rin egallagan.

Buxoro bilaguzuklari ko‘pincha yirik hajmi, murakkab naqshlari va filigran ishlovi bilan ajralib turadi. Toshkent va Farg‘ona vodiysi bilaguzuklarida esa nafis shakl va yengil kompozitsiyalar ko‘proq uchraydi.

Uzuklarda esa ko‘pincha geometrik va gul naqshlari, rangli toshlar hamda qora naqsh texnikasi qo‘llangan.

Hududiy zargarlik maktablarining qiyosiy tahlili

O'zbekiston amaliy san'at muzeyi kolleksiyasidagi buyumlarni hududiy jihatdan o'rganish mahalliy zargarlik maktablari o'rtasidagi farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Hudud	Asosiy xususiyatlari	Ko'p uchraydigan texnikalar
Buxoro	Yirik shakllar, nafis bezak, zarhallash	Filigran, zern, gravirovka
Xorazm	Murakkab kompozitsiya, ko'p qatorli osmalar	Filigran, shtamp, zern
Toshkent	Yengil shakl, rangli shisha va nafis naqsh	Filigran, qora naqsh
Samarqand	Nozik kompozitsiya, rang uyg'unligi	Filigran, o'yma
Farg'ona vodiysi	Ixcham va nafis buyumlar	Filigran, zern
Surxondaryo	Sodda, ammo an'anaviy shakllar	Shtamp, filigran

Ushbu hududiy farqlar zargarlik san'atining yagona milliy tizim ichida turli mahalliy uslublarga ega bo'lganligini ko'rsatadi.

O'zbekiston amaliy san'at muzeyi zargarlik kolleksiyasi nafaqat estetik qiymatga ega bo'lgan buyumlar majmuasi, balki tarixiy-etnografik manba sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Har bir eksponat orqali ma'lum bir hududning hunarmandchilik an'analari, texnologik tajribasi va xalqning dunyoqarashi haqida ma'lumot olish mumkin.

Kolleksiyani tipologik va hududiy jihatdan o'rganish natijasida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi o'zbek zargarlik san'atining asosiy rivojlanish yo'nalishlari aniqlanadi. Ayniqsa, buyumlarning shakli, bezak tizimi va texnologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish mahalliy maktablarning o'zaro ta'siri va mustaqil jihatlarini ochib beradi.

Shunday qilib, muzey kolleksiyasidagi zargarlik buyumlari o'zbek xalqining moddiy madaniy merosini aks ettiruvchi noyob tarixiy hujjatlar bo'lib, ularni ilmiy asosda o'rganish san'atshunoslik va muzeyshtunoslikning muhim vazifalaridan biridir.

Muzey kolleksiyalarida saqlanayotgan zargarlik buyumlari nafaqat estetik va badiiy qiymatga ega bo'lgan san'at asarlari, balki tarixiy, etnografik va ilmiy manba sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ularni saqlash, muhofaza qilish, ilmiy tavsiflash va restavratsiya qilish muzey faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston amaliy san'at muzeyi fondida saqlanayotgan XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid zargarlik buyumlari uzoq tarixiy davr davomida turli tabiiy va mexanik ta'sirlarga uchragan. Metallning oksidlanishi, namlik ta'siri, toshlarning bo'shashishi, emal qatlamining zararlanishi, osma qismlarning uzilishi kabi holatlar ushbu eksponatlarning saqlanish darajasiga ta'sir ko'rsatgan.

Muzey fondlarida olib borilgan tadqiqotlar davomida ayrim zargarlik buyumlarida quyidagi nuqsonlar aniqlangan:

- metall yuzasining qorayishi va oksidlanishi;
- bezak toshlarining tushib ketishi;
- osma elementlarning yo'qolishi;
- deformatsiyalar va bukilishlar;
- emal qatlamining shikastlanishi;
- filigran qismlarining uzilishi.

Bunday holatlar zargarlik buyumlarini maxsus sharoitda saqlash va muntazam nazorat qilish zarurligini ko'rsatadi.

Zargarlik buyumlarini fondlarda saqlash talablari

Muzeyshunoslik tajribasiga ko'ra, metall va qimmatbaho toshlardan tayyorlangan buyumlarni saqlashda maxsus mikroiklim sharoitlarini yaratish talab etiladi. Chunki namlik va haroratning keskin o'zgarishi metall yuzasining yemirilishiga olib kelishi mumkin.

Zargarlik buyumlarini saqlash jarayonida quyidagi talablarga rioya qilish lozim:

1. **Har bir eksponat alohida joylashtirilishi kerak.** Buyumlar maxsus qutilar, yumshoq matolar yoki himoya materiallari yordamida saqlanishi lozim. Bu usul mexanik shikastlanishlarning oldini oladi.

2. **Eksponatlar inventar raqami asosida joylashtirilishi kerak.** Har bir buyumning ilmiy pasporti, inventar raqami, kelib chiqish hududi, materiali va texnikasi haqidagi ma'lumotlar to'liq yuritilishi zarur.

3. **Buyum yuzasiga yozuv yoki belgi qo'yish mumkin emas.** Inventar ma'lumotlari alohida yorliq yoki maxsus biriktirilgan kartochkada saqlanishi kerak.

4. **Doimiy monitoring olib borilishi zarur.** Fondlarda saqlanayotgan zargarlik buyumlari muntazam ravishda tekshirilib, ularning holati qayd etib borilishi kerak.

Mazkur talablar muzey kolleksiyasining uzoq muddat saqlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega [6].

Muzey kolleksiyasidagi zargarlik buyumlarini ilmiy asosda namoyish qilish tashrif buyuruvchilarga nafaqat buyumning tashqi go'zalligini, balki uning tarixiy va madaniy mazmunini tushuntirish imkonini beradi.

Hozirgi ekspozitsiyalarni takomillashtirish jarayonida quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish lozim:

1. Hududiy tamoyil asosida joylashtirish

Zargarlik buyumlarini Buxoro, Xorazm, Toshkent, Samarqand, Farg'ona vodiysi, Surxondaryo va Qoraqalpog'iston maktablari bo'yicha guruhlab namoyish etish maqsadga muvofiq.

Bunday yondashuv tashrif buyuruvchilarga hududlar o'rtasidagi badiiy farqlarni anglash imkonini beradi.

2. Xronologik tartib

Ekspozitsiyada buyumlarni davriy rivojlanish asosida joylashtirish ham muhimdir. XIX asr oxiridagi an'anaviy buyumlardan XX asr o'rtalaridagi zamonaviy talqinlargacha bo'lgan jarayon izchil ko'rsatilishi kerak.

3. Ilmiy etiketaj

Har bir eksponat yonidagi ma'lumot quyidagi qismlardan iborat bo'lishi lozim:

- buyum nomi;
- yaratilgan hududi;
- davri;
- materiali;
- ishlash texnikasi;
- muallifi (agar ma'lum bo'lsa);
- inventar raqami.

Etiketajlar o'zbek, rus va ingliz tillarida tayyorlanishi xalqaro muzey standartlariga mos keladi.

Yangi ekspozitsiyalar tashkil etish istiqbollari

O'zbekiston amaliy san'at muzeyi zargarlik kolleksiyasi boy ilmiy salohiyatga ega bo'lib, uni yanada kengroq namoyish qilish imkoniyatlari mavjud.

Kelgusida quyidagi yo'nalishlarda yangi ekspozitsiyalar tashkil etish mumkin:

- mashhur zargar ustalar ijodiga bag'ishlangan alohida vitrinalar;
- zargarlik buyumlarini tayyorlash texnologiyalarini ko'rsatuvchi bo'limlar;
- hududiy zargarlik maktablariga bag'ishlangan ekspozitsiyalar;
- an'anaviy va zamonaviy zargarlik san'ati qiyosiy ko'rgazmalari.

Bunday ekspozitsiyalar muzeyning ilmiy-tadqiqot va ma'rifiy faoliyatini yanada kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda O'zbekiston amaliy san'at muzeyi kolleksiyasidagi zargarlik buyumlarini saqlash, restavratsiya qilish va namoyish etish masalalari kompleks yondashuvni talab qiladi. Ushbu buyumlar oddiy bezak vositasi emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, estetik tafakkuri va hunarmandchilik an'alarini aks ettiruvchi noyob madaniy meros namunalaridir.

Kolleksiyaning kelajak avlodlarga yetkazish uchun zamonaviy saqlash texnologiyalarini joriy etish, malakali restavratorlarni tayyorlash, ilmiy kataloglashtirish va ekspozitsiyalarni takomillashtirish zarur.

Shuningdek, muzeylarda zargarlik san'ati bo'yicha maxsus mutaxassislar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Chunki zargarlik buyumlari bilan ishlash yuqori aniqlik, tarixiy bilim va maxsus texnologik tajribani talab qiladigan murakkab yo'nalish hisoblanadi.

O'zbekiston amaliy san'at muzeyi kolleksiyasidagi XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid zargarlik buyumlari xalq amaliy bezak san'atining noyob namunalaridan biri hisoblanadi. Ushbu buyumlar o'zida xalqning estetik qarashlari, tarixiy xotirasi, diniy tasavvurlari va hunarmandchilik tajribasini mujassam etgan.

Tadqiqot natijasida aniqlandiki, O'zbekiston zargarlik san'ati yagona milliy an'alar asosida shakllangan bo'lsa-da, har bir hudud o'ziga xos badiiy maktab yaratgan. Buxoro zargarligi nafis filigran va zarhallash usullari bilan, Xorazm zargarligi murakkab kompozitsiyalari bilan, Toshkent va Farg'ona maktablari esa yengil va nafis shakllari bilan ajralib turadi.

Muzey kolleksiyasida saqlanayotgan zargarlik buyumlari nafaqat o'tmish san'atining namunasi, balki bugungi kunda milliy madaniy merosni o'rganish, saqlash va targ'ib qilish uchun muhim ilmiy manbadir.

Ularni chuqur o'rganish, ilmiy kataloglashtirish, restavratsiya qilish va zamonaviy ekspozitsiyalar orqali keng namoyish etish O'zbekiston madaniy merosini asrashning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Акилова К. **Народное декоративно-прикладное искусство Узбекистана. XX век.** – Ташкент: Print-S, 2005. – С. 121–128.
2. Булатов С. **Ўзбек халқ амалий безак санъати.** – Тошкент, 1991. – Б. 303.
3. Фахреддинова Д. **Ювелирное искусство Узбекистана.** – Ташкент: Издательство литературы и искусства, 1985. – С. 5–7.
4. Фахреддинова Д. **Декоративно-прикладное искусство Узбекистана.** – Ташкент, 1972. – С. 29, 70.
5. Рахимова З.И. **Конец XIX – начало XX века: одежда и украшения женщин Ферганской долины.** // Журнал «Санъат». – Ташкент, 2015. – №3.
6. State Museum of Applied Arts of Uzbekistan. **Jewelry Collection.**

7. The Collection of the State Museum of Arts of Uzbekistan.
8. Гуль Э.В. **Ювелирное искусство Хорезма.** // Журнал «Санъат». – Ташкент, 2002. – №3.
9. [9] Гуль Э.В. **Ювелирное искусство Бухары.** // Журнал «Санъат». – Ташкент, 2003. – №4.
10. [10] Dmytrenko N. **Typology of Women's Jewelry from the Collection of the State Museum of Applied Arts of Uzbekistan.** // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2026. – №52. – P.139–149.